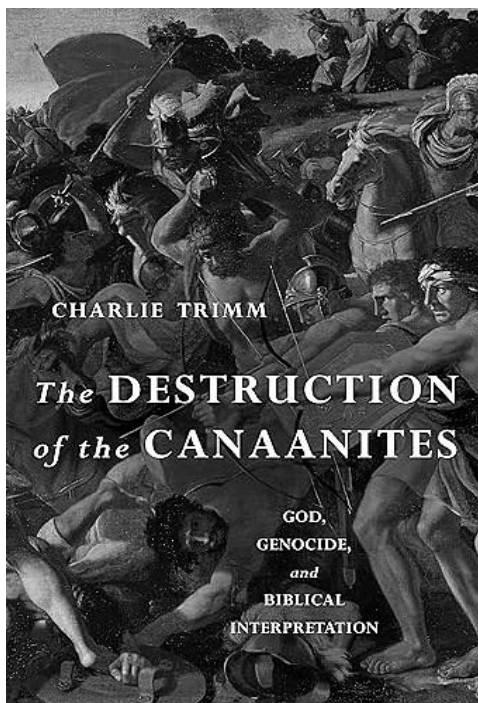

Charlie Trimm:
The Destruction of the Canaanites.
God, Genocide, and Biblical Interpretation.

Eerdmans, Grand Rapids 2022, ISBN 978-0-8028-7962-2, X + 117 old.

Fél évszázada a bibliafordító szakember szótárakra és konkordanciákra, kommentárokra, illetve szaklapokra hivatkozhatott leginkább, azonban az elmúlt évtizedekben megjelentek a specifikusan bibliafordítást segítő munkák is. Speciális szaklapok, mint például a *The Bible Translator*, s ezek mellett speciális sorozatok segítik az eredeti szöveg lefordítását. Ilyenek a United Bible Societies *Helps for Translators* és a UBS *Handbook Series* sorozatai, vagy

nagyobbrészt az SBL Resources for Bible Study sorozata is. Utóbbiban jelent meg az ókori Közel-Kelet legnagyobb hadászati összefoglalója: *Fighting for the King and the Gods: A Survey of Warfare in the Ancient Near East* (SBL Resources for Biblical Study 88. SBL Press, Atlanta 2017). Ezzel lassan el is érkezünk mondandónkhoz, ugyanis a 721 oldalas nagymonográfia és a recenzált mű szerzője ugyanaz a személy: Charlie Trimm. Így személyében olyan ószövetséges tudós áll előttünk, aki alaposan ismeri a háború és erőszak témakörét. Ha viszont azt is elmondjuk, hogy Trimm bátran és őszintén nyúl kemény témákhoz, ugyanakkor szereti felhívni diákjai figyelmét az Ószövetség szépségeire, sőt tanítja nekik, hogy ez a könyv milyen nagy fontossággal bír az egyház számára, akkor már előttünk is van egy jó evanglikál teológus képe, aki disszertációjában is JHVH-nak mint mennyei harcosnak képét vizsgálja az Exodusban, és ez az érdeklődés folyamatosan megmaradt nála. Én egyébként szótáríróként* találkoztam először egyik tanulmányával, amely szintén ehhez a témakörhöz kapcsolódott.

Charlie Trimm ezúttal egy különösen kényes témához nyúl könyvében.

* Ld. Egeresi László Sándor: *Bibliai héber–magyar szótár*. Kálvin Kiadó, Budapest 2022. (A szerkesztő megjegyzése.)

Az Ószövetség Istenét gyakran kötik az erőszakhoz, a háborúhoz, a bosszúhoz. Nyilván látjuk ennek okát, de látjuk túlzó jellegét is. De ezzel együtt is vannak extrém kemény témák, s ezek közé tartozik a mostani is: hogyan rendelhet el Isten népirtást? Hogyan parancsolhatja meg Isten a kánaániak kiirtását? És nem vitás, hogy ez a Biblia egyik legbonyolultabb etikai kérdése. Idézzük itt a könyv bevezetésének első sorait:

„Ha visszatekintünk a történelemre, az emberi viselkedésnek számos borzalmas példájával kell szembesülnünk. Történelmünk legaljasabb fejezetei közt bizonyára a népirtás a legkönyörtelebbebb. A legismertebb a II. világháború idején történt, amikor a német holokausztnak hatmillió zsidó lett áldozata, de sok más kevésbé ismert genocídium is volt még olyan helyeken, mint például Ruanda, Törökország és Kambodzsa. Éppen ennyire nyomasztó, vagy még zavaróbb keresztyénekként olvasnunk az Ószövetségben leírt tömeges gyilkosságokat. Néhány ilyen elbeszélés azzal racionalizálható, hogy JHVH helytelenítette a tömeges gyilkoságot, amint azt például a sikemi mészárlás története is tanúsítja (Gen 34; 49,5–7). Az emberiség általt szított és a JHVH által jóváhagyott genocídium közötti éles szétválasztás nem működik végig az Ószövetségben.” (16. old.) Nos, röviden: igen. A szépítő magyarázatok dacára az olvasó zavarban van. A szerző jól látja, hogy a téma kényes. Nézzük hát magát a könyvet e rövid felvezetés után.

Trimm először (*Part 1*) a fontos háttérben húzódó témák áttekintésével közelíti meg a témát: a hadviselés természete az ókori Közel-Keleten, a népirtás fogalma, a kánaániták történelme. Már itt is tanulhatunk a szerzőtől: a háborús okok (*casus belli*) lehetnek a szokásosak: önvédelem, illetve a szövetséges megsegítése. De lehetett olyan ok is, amely a modern fül számára szokatlan lehet: küzdeni a káosz erőivel szemben. Egyiptomban a fáraó feladata volt a *maat*, az igazság és igazságosság, a törvényesség, az erkölcs és a harmónia fenntartása, de hasonló gondolatokkal a termékeny félhold túlsó végén, Mezopotámiában is találkozhatunk. Itt a szerző talán megemlíthette volna a gazdasági okokat is, nevezetesen a kereskedelmi utak ellenőrzéséért folytatott háborúkat. A genocídium, azaz a népirtás fogalma a latin *genus* (nép, nemzet) és a *cidium* (ölés) szavakból származik, amelyet az örmény népirtást kutató zsidó ügyvéd, Raphael Limkin alkotott meg az 1940-es években (39. old.). Munkásságának eredményeképpen az ENSZ egyik 1948-as konvenciója külön definiálja a genocídium fogalmát, amelyet ma már sok tudós vitat, s ennél fogva számtalan új meghatározása született; viszont a tömeges célcsoport megsemmisítése minden meghatározás magja maradt. A magam részéről nagyon hiányolom, hogy a konvenció mellőzte a Szovjetunió és Kína által kivégzett százmillió embert, ami a 20. század legnagyobb népirtása volt (bármennyire is szeretnek hallgatni erről a baloldalon). A definíció

alapján fel kell tennünk a következő kérdést is: történt-e népirtás az ókori Keleten? Azt kijelenthetjük, hogy a népirtás nem volt megszokott dolog. Szóróványosan vannak írásbeli bizonyítékai, mint például Mésa-sztélén Izráel kiirtása, a sumér Mariban felfedezett levelekben pedig a Ya'ïlanum törzs kiirtása, illetve II. Asszurnaszirpál rendkívül kegyetlen fellépése az ellene lázadó Tela város lakósaival szemben, de egy-egy népcsoport, város teljes és tényleges kiirtása rendkívüli esetnek számított.

A kánaániakról vegyes hagyományanyag áll előttünk a Bibliában. Ebben egyaránt van pozitív (Gen 38,2; 47,13–22) és negatív (Gen 27,46–28,9) hang. A lehetőség, hogy Izráel nemzetként és nem családként, klánként foglalja el egész Kánaánt, csak Mózes második könyvében jelenik meg (Ex 3,8.17; 6,4; 13,5.11), viszont arra nézve nincs utalás, hogy miként kell viszonyulniuk az ott élő lakossághoz. Az első instrukciókkal a szövetségkódexben találkozunk: „Mert az én angyalom előtted megy, és bevisz az emóriak, a hettiták, a perizziek, a kánaániak, a hivviek és a jebúsiak közé, én pedig kiírtom őket.” (Ex 23,23) Azonban itt sem egyértelmű, hogy pontosan mit takar a „kiirtás” fogalma. Talán egy hirtelen isteni beavatkozásról volna szó? Ehhez hasonló a Lev 18,24–30, de más szavakat használ. (A szerző itt összefoglaló táblázatot nyújt az eltérő szóhasználatról. Megemlítendő továbbá a Deut 6,18–19 is. Itt természetesen a héber **חָרַם** kifejezés a legfontosabb terminus tech-

nicus, amit Charlie Trimm részletesen ki is fejt.)

Külön értékelendő, hogy az olvasó nagyszerűen összeválogatott illusztrációs anyagot is kap, ahol térképen lokalizálnak mindent, illetve gazdag fekete-fehér képanyag segít megismernünk a hadviselés minden csínját-bínját, kezdve az egyiptomi harci szekerektől egészen az asszír karóba húzásig.

Az alapok letevése után négy lehetséges békéltető megközelítést ismertet a Bibliában előforduló erőszakkal kapcsolatban (*Part 2*):

1. *Isten átértékelése.* Ez arra a következtetésre vezet, hogy Isten nem jó.
2. *Az Ószövetség átértékelése,* amellyel arra a következtetésre lehet jutni, hogy az Ószövetség nem rögzíti hűségesen Isten tetteit.
3. *Az Ószövetség magyarázatának átértékelése.* Ez a megközelítés arra a következtetésre vezet, hogy az Ószövetség nem ír le ténylegesen semmilyen népirtást.
4. *Az Ószövetségben fellelhető erőszak természetének átértékelése* pedig arra a következtetésre vezet, hogy a kánaániták tömeges kipusztítása csak azon az egyetlen alkalommal volt megengedett a történelem során.

Az eltérő nézeteknek gyakorlati következménye is van, amit Trimm röviden összefoglal egy egyszerű táblázatban.

Ezt követi a könyv harmadik része, a konklúzió. Itt nyilván azt a határozott állásfoglalást váránk Trimm-től, hogy szerint miként kell értelmeznünk

	1. nézet	2. nézet	3. nézet	4. nézet
Ábrázol-e tömeggyilkosságot az Ótestamentum a sima katonai ütközeteken túl?	igen	igen	nem	igen
El kell-e fogadnia az olvasónak az Ótestamentum erőszakos részeit?	nem	nem	igen	igen
Elfogadják-e az olvasók általánosságban a Bibliát?	nem	igen	igen	Igen

a kánaániak kiirtásának kérdéskörét. De itt jön a csavar a történetben, mert Trimm nem ad választ az etikai problémára. Másfél oldalon elutasítja az első nézetet: „nem lehet opció a keresztény ember számára”. De választ nem kapunk, sőt. “My goal in this book is not to tell you the ‘correct answer’ to the ethical problem of the destruction of the Canaanites. Instead, I want to help you see a fuller picture of the problem and walk with you through various proposed solutions, highlighting their strengths and weaknesses” – írja a szerző (94. old.).

Megjegyzem az érdeklődő szakembereknek, hogy van olyan kutató, aki ad választ a kérdésre, s itt érdemes megemlíteni Rishard S. Hess nevét, aki úgy hiszi, s ebben nincs egyedül, hogy lehetséges kielégítő választ adni a bibliai szövegekre. Viszont ez azt igényli, hogy minden egyes eset történelmi, kulturális és nyelvi kérdéseit külön exegetikai vizsgálat alá kell venni. Richard S. Hess ismert hebraista, s itt nem kell többet írni róla, viszont ami a nézeteit illeti, hivatkoznunk kell a Józsué könyvéhez írt kommentárjára (*Joshua. An Introduc-*

tion and Commentary. Tyndale Old Testament Commentaries. Volume 6. InterVarsity Press, Leicester 1996; 2008/9), valamint a *Critical Issues in Early Israelite History* (2008) kötet általa írt fejezetére. Nem titok, hogy a recenzióhoz közel állnak Hess gondolatai. Sem Józsué, sem a Bírák könyve nem támogat semmilyen népiertást, mert minden térségben maradtak kánaániták, akikkel az izraeliták későbbi generációi vegyes házasságba is kerültek. De ez már egy másik út, másik szerző.

Valamikor, amikor a tanári diplomám megszerzéséért tanultam, egri tanáraink arra tanítottak, hogy feltett kérdést nem hagyunk megválaszolatlanul a diákban. Nos, ez általánosságban biztosan így van, de kivételek mégis lehetnek, és úgy hiszem, hogy ez is egy ilyen hasznos kivétel minden olvasó számára. Trimm könyve így, ebben a formában, a maga egyházi és evanglikál hátterével értékes, és legnagyobb értéke éppen az, hogy közös gondolkodásra hív, s ugyanakkor óvatosságra is int, ha a bibliai szövegek értelmezésére kerülne sor.

Egeresi László Sándor